

Alister E. McGrath, *Christian Theology. An Introduction*, Fifth Edition, Wiley-Blackwell, 2011, ss. 499+XXVIII

W ostatnich latach można zauważyć wzmożone zapotrzebowanie na popularne opracowania teologii, adresowane nie do teologów, lecz szeroko pojętych kręgów humanistów czy szerzej środowisk akademickich i szkół średnich. Niestety, na polskim rynku wciąż brakuje tego typu pozycji, podczas gdy rynek księgarski angielski i niemiecki z powodzeniem realizuje tego typu projekty.

Książka, która jest przedmiotem recenzji stanowi piąte już wydanie popularnego wprowadzenia do teologii autorstwa uznanego angielskiego teologa protestanckiego Alistera Edgara McGratha. Pierwsze wydanie ukazało się przed 8. laty w roku 1993, kolejne w latach: 1996, 2001 oraz 2007. Następne zaplanowane jest przez autora na rok 2016.

Właściwa treść książki składa się z trzech części (ang. *parts*), podzielonych z kolei na 18 rozdziałów, zawiera glosariusz pojęć teologicznych, źródła cytowań oraz indeks. Część I: Landmarks, Periods, Themes, and Personalities of Christian Theology (ss. 1-97, rozdziały 1-4) ma charakter rysu historycznego dziejów teologii chrześcijańskiej.

Część II: Sources and Methods (ss. 99-194, rozdziały 5-8) stanowi klasyczne prolegomena teologii: omawia metodę teologiczną, źródła teologii, kwestię naturalnego i objawionego poznania Boga, wreszcie stosunek teologii do filozofii.

Część III: Christian Theology (ss. 195-464, rozdziały 9-18) stanowi dogmatyczny wykład podstawowych prawd wiary chrześcijańskiej i stanowi trzon podręcznika.

Każdy rozdział zawiera ogólną charakterystykę problemu, wykład i analizę zagadnienia, kończy się zestawieniem słów kluczowych, następnie, w sposób typowy dla podręczników anglosaskich, zestawione są pytania kontrolne do rozdziału.

Na wstępie zaznaczyć należy, że ma podręcznik ma popularny charakter i nie jest adresowany do studentów teologii. Świadczy o tym zarówno dość skąpa baza odsyłaczowa, jak i tok narracji oraz niemalże całkowita rezygnacja z odwołań do pojęć łacińskich, tak charakterystycznych dla typowych akademickich podręczników teologii. Mc Grath postawił sobie za cel przybliżyć fundamentalne zagadnienia teologii uczniom szkół średnich oraz w mniejszym stopniu, studentom innych kierunków w sposób możliwie jak najbardziej zrozumiały.

Podręcznik został już przetłumaczony na następujące języki: chiński, holenderski, fiński, niemiecki, włoski, japoński, koreański i rosyjski.

Osoba Autora

Alister E. McGrath, urodził się w roku 1953 w Belfaście, jest chyba najbardziej znanym obecnie w Polsce protestanckim teologiem anglikańskim. Stało się tak przede wszystkim za sprawą jego słynnej polemiki z Richardem Dawkinsem zaprezentowanej w książce: *The Dawkins Delusion? (Bóg nie jest urojeniem. Złudzenie Dawkinsa)*. Książka McGratha stanowi jedną z najbardziej znanych współczesnych polemik naukowych: *Dawkins' God: Genes, Memes, and the Meaning of Life* (2005) (wyd. polskie: *Bóg Dawkinsa: Geny, memy i sens życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008).

Mc Grath jest teologiem, chrześcijańskim filozofem, określanym jest też mianem współczesnego apologety chrześcijaństwa. Jest powszechnie znany jako profesor teologii historycznej w Uniwersytecie w Oxfordzie, posiada również doktorat z biologii molekularnej. Obecnie wykłada w Londynie.

Mc Grath studiował najpierw chemię w Wadham College, Oxford. Następnie rozpoczął studia z biologii molekularnej, także w Oxfordzie. Studiował równoległe teologię w Oxford School of Theology. W 1977 zdobywa doktorat – PhD w zakresie biologii, rok później kończy studia teologiczne, opuszcza Oxford na rzecz Cambridge University, gdzie przygotowuje się do ordynacji (święceń) na duchownego Kościoła Anglikańskiego (Church of England). W roku 1980 zostaje ordynowany na

diakona i rozpoczyna regularną pracę parafialną. Następnie zostaje wyświęcony na księdza we wrześniu 1981. Od roku 1983 rozpoczyna regularną karierę akademicką, podejmując wykłady z zakresu doktryny chrześcijańskiej i etyki w Wycliffe Hall w Oxfordzie, zostaje członkiem wydziału teologii tegoż Uniwersytetu. Prowadził też wielokrotnie wykłady poza granicami Wielkiej Brytanii jako Visiting Professor.

W roku 1999 McGrath objął profesurę w zakresie teologii historycznej Uniwersytetu w Oxfordzie, zaś w roku 2008 przechodzi do katedry teologii, duszpasterstwa i edukacji religijnej w King's College w Londynie.

Szczególnym obszarem badawczym McGratha jest polemika z tzw. „nowym ateizmem”, który reprezentuje np. Dawkins. Drugie pole badań to klasyczny wykład protestanckiej teologii systematycznej o kalwińskim (reformowanym) rysie.

W języku polskim w Wydawnictwie WAM ukazały się następujące książki: *Wątpliwości w wierze. Bóg jest większy niż Ci się wydaje*, Kraków 2008; *Historia nieba*, Kraków 2009; *Nauka i religia*, Kraków 2009. Wydawnictwo Semper wydało popularną biografię Jana Kalwina: A. McGrath, *Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu*, Warszawa 2009.

Wymienione powyżej pozycje pozwalają określić Alistera McGratha jako najbardziej znanego polskiemu czytelnikowi teologa protestanckiego anglosaskiego kręgu kulturowego ostatnich dwudziestu lat.

Analiza książki

Autor zakłada, że czytelnik jego książki, żyjący w epoce sekularyzmu, nie posiada żadnej (sic!) pre-wiedzy o chrześcijaństwie, stąd wszystkie kwestie wyjaśniane są od początku i w sposób możliwie najprostszy (s. xxiii). Praca stanowi więc swoiste wprowadzenie do chrześcijaństwa jako takiego, a nie tylko do teologii chrześcijańskiej jako dyscypliny naukowej. W polskim kręgu kulturowym, rudymenarna wiedza o założeniach wiary chrześcijańskiej stanowi wciąż ważny element minimum wiedzy ogólnej. To może powodować, że polski czytelnik pewne partie książki będzie czytał ze zdziwieniem czy wręcz niedowierzaniem. W innych miejscach McGrath przedstawia gruntownie i systematycznie najważniejsze argumentacje z zakresu teologii. Książka, zwłaszcza w części 3. wymaga pewnego wysiłku intelektualnego. Jak zapewnia autor, książka została przetestowana na

zajęciach ze wstępu do teologii na uniwersytetach i collegach w Australii, Kanadzie, Chinach, Hong Kongu, Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych. W Wielkiej Brytanii jest używana jako podręcznik przez 16-letnich uczniów i, jak zapewnia autor, jest przyjmowana jako niezmiernie interesująca (s. xxvii). Jako uzupełnienie do książki autor poleca wybór około 360 tekstów teologicznych: *The Christian Theology Reader*.

Pierwsza część książki o charakterze rysu historycznego, ukazuje najważniejsze momenty w dziejach myśli chrześcijańskiej. Autor dokonuje podziału dziejów chrześcijaństwa i zgodnie z przyjętą chronologią ukazuje najważniejsze wątki poszczególnych okresów. W polskiej tradycji datuje się koniec okresu patrystycznego raczej na wcześniejsze lata niż uczynił to McGrath, dla którego okres patrystyczny kończy się ok. 700 r. n.e. Z kolei Średniowiecze oraz Renesans potraktowane są jako jedna epoka trwająca do roku 1500, po której następuje Reformacja i czas poreformacyjny trwający do roku 1750. Epoka współczesna trwa aż dotąd. Ta periodyzacja wydaje się dziwna i nieuzasadniona, w polskiej tradycji inaczej dzielimy dzieje myśli chrześcijańskiej. Szczególnie trudno uznać rok 1750 jako początek dziejów teologii współczesnej. Tę możemy datować najwcześniej od wydania dzieła F.D.E. Schleiermachera, *Mowy o religii*, z roku 1799.

W opisie epoki patrystycznej (s. 5-20), McGrath w sposób bardzo uproszczony przedstawia główne wątki myśli najważniejszych ojców Kościoła. Wskazuje na istnienie dwóch głównych szkół: antiocheńskiej i aleksandryjskiej, odnosi przy tym debatę teologiczną do toczących się wówczas sporów filozoficznych – to mocny punkt tej części książki. Teologia św. Augustyna omówiona jest jednak zbyt pobieżnie, nawet jak na popularne opracowanie. Dokładniej omówione są z kolei główne polemiki starożytnych ojców Kościoła z herezjami.

Drugi rozdział: Okres średniowiecza i renesans ma podobny walor poznawczy jak poprzedni. Autor w minimalnym stopniu sięga po łacińskie terminy techniczne, tak charakterystyczne dla tego okresu rozwoju myśli chrześcijańskiej. Teologia Tomasza z Akwinu omówiona jest na mniej niż półtorej szpalty tekstu! Humanizm jest reprezentowany zaledwie przez Erazma z Rotterdamu i kilka ogólnych uwag.

Rozdział 3. Epoka Reformacji (s. 43-65) jest już znacznie obszerniejszy, choć osobom Lutra i Kalwina poświęcono dokładnie tak samo mało tekstu

jak i Akwinacie, sama doktryna protestantyzmu jest jednakże znacznie dokładniej omówiona.

Kolejny rozdział poświęcony jest, jak to określa autor, epoce współczesnej, która ma miejsce aż do teraz. W sposób szkicowy ukazano główne nurty myślowe nowożytności i epoki współczesnej. Autor niemal enumeratywnie wymienia je z nazwy, lecz jest to wysoce niewystarczające. Jak każdy rozdział, także i ten kończy się zestawem pytań kontrolnych (pomocniczych) w liczbie 5.

Część druga książki: *Źródła i Metody*, składa się z 4 rozdziałów. Jest znacznie lepiej napisana, niż idąca na zbyt dalekie uproszczenie część historyczna.

Rozdział 5. dokonuje definicji teologii oraz omawia „architekturę teologiczną”: studia biblijne, teologię systematyczną, teologię filozoficzną, teologię historyczną, teologię pastoralną, duchowości i teologię mistyczną. W rozdziale tym autor omawia także zagadnienia heterodoksji, ortodoksji i herezji, wskazuje na główne tradycje teologiczne w relacji do kultury świeckiej. To bardzo dynamicznie i dobrze napisany rozdział.

Rozdział 6. wskazuje na źródła teologii: Stary i Nowy Testament oraz Tradycję. Rozdział ten napisany jest wyraźnie w duchu teologii ewangelickiej, zgodnie z zasadą *sola scriptura*. Omawia przy tym różne teorie dotyczące inspiracji i metod interpretacji Pisma Świętego. McGrath odwołuje się także do kategorii rozumu oraz religijnego doświadczenia. Przedstawia krytykę racjonalizmu oświeceniowego i deizmu oraz koncepcji L. Feuerbacha (s. 145).

Rozdział 7. *Poznanie Boga: naturalne i objawione*, kontynuuje wątki zarysowane w poprzedniej partii. McGrath omawia biblijną ideę objawienia a następnie odnosi się do koncepcji naturalnego poznania Boga w odwołaniu do myśli Tomasza z Akwinu oraz Jana Kalwina. Następnie szczegółowo ukazuje debatę na temat naturalnego poznania Boga, jaka miała miejsce w teologii współczesnej, ze szczególnym uwzględnieniem mało znanych w Polsce pozycji myślicieli anglosaskich. Całość kończy zestawienie głównych tez chrześcijańskiej teologii naturalnej. To bardzo ważny rozdział dla własnej koncepcji teologiczno-filozoficznej McGratha, stąd tak wielkie jego znaczenie w całej książce.

Podobny charakter ma rozdział 8. ukazujący relację pomiędzy teologią i filozofią, w podtytule nazwany: *Dialog i debata*. Autor odwołuje się do

najstarszej tradycji Platona i Arystotelesa – jako swoistych archetypów, by ukazać wreszcie istotę języka teologii: apofatyka, analogia, metafora, akomodacja. Na koniec ukazany jest przypadek studyjny: debata kopernikańska.

Część 3. *Teologia Chrześcijańska*, stanowi największą partię książki, składa się z 10 rozdziałów. Jest to wykład podstawowych prawd doktryny chrześcijańskiej.

Rozdział 9: omawia doktrynę Boga. Stawia pytania o płć Boga, o jego personalny charakter, pyta czy Bóg może cierpieć, czy jest wszechmocny, ukazuje zagadnienie teodycei (dość pobieżnie), wyklada pneumatologię, czyli naukę o Duchu Świętym. Rozważania te mają wybitnie popularny charakter, o czym świadczą używane słownictwo niespecjalistyczne.

10. rozdział: *Doktryna Trójcy Świętej*, stanowi popularny wykład trynitologii. Ukazuje perspektywę biblijną i rozwój dogmatu trynitarnego, jak też racjonalną krytykę tej doktryny oraz współczesne rozumienie Trójcy: ekonomiczne i esencjalne. Rozdział kończy teza o renesansie myśli trynitarniej we współczesnej teologii chrześcijańskiej.

Rozdział 11 ukazuje doktrynę chrystologiczną. Autor omawia wszystkie tytuły mesjańskie Jezusa Chrystusa, relacjonuje patrystyczną debatę chrystologiczną, by przejść do klasycznych modeli chrystologicznych. Rozważania mają bardzo rzetelny charakter a odsyłacze są w tym miejscu bardzo pomocne.

Rozdział 12: *Wiara i Historia: Przegląd chrystologicznych koncepcji współczesności*. Jest to kontynuacja poprzedniej partii i ukazuje, że problematyka chrystologiczna, zgodnie z protestancką zasadą *solus christus*, stanowi jądra teologii McGratha. Autor odnosi się do dwudziestowiecznej debaty nt. historyczności Jezusa (R. Bultmann). Następnie ukazuje poglądy K. Bartha i odwołuje się do tezy W. Pannenberg'a o zmartwychwstaniu jako wydarzeniu historycznym. Ta partia książki ma charakter nowatorski i posiada wysokie walory poznawcze.

Rozdział 13. również dotyczy chrystologii i ukazuje ją z perspektywy zbawczego dzieła Chrystusa, jest to też bardzo protestancki wątek w podręczniku. McGrath ukazuje konsekwencje usprawiedliwienia z łaski przez wiarę. To bardzo rzetelnie napisany rozdział, z licznymi odwołaniami.

14. rozdział omawia chrześcijańską antropologię, hamartiologię i naukę o łasce. W tej partii rozważania nie mają już tak szczegółowego charakteru,

jak w wykładzie dogmatu chrystologicznego. Autor szkicuje również w tym miejscu sakramentologię w ujęciu protestanckim, kończy dyskusją na temat zasadności chrztu dzieci.

Przedostatni rozdział książki poświęcony jest stosunkowi chrześcijaństwa do religii świata. Autor wychodzi od sytuacji pluralizmu, jaki ma miejsce w kulturze świata zachodniego. Po raz kolejny sięga do tradycji oświecenia i krytyki religii L. Feuerbacha oraz K. Marksa. Dalej ukazuje założenia teorii Z. Freunda, E. Durkheima, M. Eliadego. Analizy te mają jednak zbyt pobieżny charakter. Dalej McGrath ukazuje poglądy najważniejszych myślicieli religijnych XX wieku w tradycji protestanckiej: K. Bartha i D. Bonhoeffera (teza o świeckim chrześcijaństwie). Rozdział kończą rozważania na temat relacji chrześcijaństwa do innych religii: ekskluzywizm, inkluzywizm, pluralizm. Mają jednak i tym razem zbyt ogólny charakter.

Ostatni rozdział, oznaczony numerem 18: *Rzeczy ostateczne: chrześcijańska nadzieja*, jest wykładem chrześcijańskiej eschatologii. Autor omawia wizje rzeczy ostatecznych według różnych relacji Nowego Testamentu a następnie ukazuje koncepcje eschatologii: św. Augustyna, J. de Fiore, Dantego, J. Taylora, by wreszcie przejść do wizji rzeczy ostatecznych sformułowanych w epoce oświecenia. Następnie McGrath ukazuje główne wątki współczesnej debaty eschatologicznej, jaka toczyła się w dwudziestowiecznej teologii protestanckiej: R. Bultmann, J. Moltmann, H. Thielicke, dyspensjonalizm, by wreszcie ukazać rozważania na temat chrześcijańskiej nadziei w ujęciu rzymskokatolickiego teologa, obecnego papieża Benedykta XVI. Na koniec zestawione są główne terminy chrześcijańskiej eschatologii: piekło, czyściec, millennium, niebo.

Książkę kończy następującą konstatacją (tłum. własne): *chrześcijańska teologia nigdy w pełni nie ukaże wizji Boga. Ale może stać się wyzwaniem do przemyślenia przez nas głębiej kwestii dotyczących Boga i sprowokować nas do zachwytu nad tym tematem. Może nawet, być może, rozbudzić nasze apetyty na to, co ma przyjść – oto końcowa uwaga na zakończenie tego prostego wprowadzenia do temat.*

Podręcznik McGratha nie zawiera rozdziału końcowego czy zakończenia.

Podsumowanie

Podręcznik Alistera E. McGratha *Christian Theology. An Introduction*, stanowi popularne wprowadzenie do teologii chrześcijańskiej napisane z perspektywy protestanckiej.

W pierwszej części – historycznej ma charakter zbyt ogólnikowy. Części II i III sięgają głębiej istoty rzeczy. Książka napisana jest prostym, klarownym językiem angielskim, operuje pojęciowością dostępną nie tylko studentom czy absolwentom studiów, lecz również uczniom szkoły ponadgimnazjalnej – to stanowi o jego wielkiej sile. Nie jest to podręcznik adresowany do studentów teologii, mógłby być doskonałym materiałem wyjściowym do zajęć fakultatywnych z teologii, ale niestety, teologia nie jest w polskim szkolnictwie wyższym wykładana jako przedmiot fakultatywny, a jeśli tak, to tylko tam, gdzie w ramach uniwersytetu istnieją wydziały teologii katolickiej. Podręcznik Alistera McGratha ma duże walory dydaktyczne i poznawcze, szkoda, że w polskiej teologii nie pojawiają się tego typu opracowania adresowane do uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

bp Marcin Hintz